

TEMİZKAN, Mehmet (2014). “Mahtumkulu Divanı’nda Geçen Ayetler ve Sürelerin Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.487-501 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Mehmet TEMİZKAN*

MAHTUMKULU DİVANI’NDA GEÇEN ÂYETLER ve SÜRELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Edebiyatımızda Süre ve Âyet Kullanma Geleneği

Bilindiği gibi, Türk edebiyatının ikinci dönemi “İslamiyetin Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı” ya da daha kısa olarak “İslamî Türk Edebiyatı” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemin bu şekilde adlandırılması, İslam dinini kabul etmemizle başlayan ve ağırlıklı olarak Tanzimat’a -fiilî olarak da günümüze- kadar devam eden bu dönemde kaleme alınmış olan edebiyat eserlerinde “İslamî unsurların” ağırlıkta olmasıyla yakından ilgilidir. Edebî eserlerde yer alan “İslamî unsurlar” arasında da, bazı süreler ve bazı âyetler önemli bir yer tutmaktadır.

İlk İslamî eserlerde sınırlı sayıda kullanılmış olan âyetler, ilk Müslüman Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî adına kayıtlı “Hikmet”lerde daha fazla yer bulmuştur. Dinî – tasavvufî edebiyatımızın kurucusu olarak kabul edilen Yunus Emre de, eserlerinde fazla sayıda süre adını zikretmiş ve yine çok sayıda âyeti iktibas etmiştir. Bu iki şahsiyet, dinî – tasavvufî edebiyatımızın her zaman beslendiği ana kaynak olduğu için de, özellikle manzum eserlerde süre ve âyetleri kullanmak bu edebiyatın bir geleneği haline gelmiştir. Gerek divan gerekse halk edebiyatı dairesine mensup olan şairlerin bu geleneğe bağlı oldukları, konuyla ilgilenen herkesçe bilinen bir konudur. Ancak, “mutasavvıf kimliği” bulunan şairlerin söz konusu geleneğe olan bağlılığının diğer şairlere göre daha ileri bir seviyede olduğunu, rahatlıkla söyleyebiliriz.

* Doç. Dr. Ege Üniversitesi.

Mahtumkulu, Kullandığı Sûreler ve Âyetler

Türkmenistan Türk edebiyatının en büyük ismi olan Mahtumkulu da, mutasavvıf olmamakla birlikte “mutasavvıf kimliği” bulunan bir şairdir. Mahtumkulu, her şeyden önce “badeli” bir âşıktır. Hz. Muhammed’in halifelere ve Selim Hoca ile Baba Selman’a hitaben “Bu kulun maksadın bergil” demesi üzerine, sunulan badeyi içmiştir. Başka bir şiirinde ise, badeyi “kırklar”ın elinden içtiğini ve içtikten sonraki hali ile şairliği arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir:

Hemme âvâz eylep “Aleyk” aldılar,
İşaret eyleyip “ötgül” dediler,
Devre kurap “câma şarap koydular,
Bana yetgeç, kolum maçtım, yârenler.

Bilmedim köpmü ya bana az berdi,
Özge âlem, başka bir avaz berdi,
Aşk aldı gönlümü, dile söz berdi,
Ayaktan ayağa düştüm, yârenler.⁴⁸⁸

Türkmen edebiyatında dinî unsurlarla dolu olan şiirler bir hayli fazladır; ancak baştan sona tasavvufî öğelerle kaleme alınmış şiirler, oldukça azdır. Az sayıdaki bu şiirlerden bir kısmı da, Mahtumkulu’na aittir. Söz konusu şiirlerden biri, tarafımızca tahlil edilip incelenen (Temizkan: 2012) “Bürÿâne Boldum İmdi” başlığını taşımaktadır. Bunların, din dışı konuları da işlemekle birlikte dinî cephesi ağır basan şairin “mutasavvıf kimliği”ne de sahip olduğunu göstermeye yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Bu tespitten sonra, Mahtumkulu’nun kullandığı sûre ve âyetleri incelemeye geçebiliriz. Öncelikle, şairin Kur’ân hakkındaki bir tespitini sizlerle paylaşmak istiyorum. Mahtumkulu, “yüce kelim” olarak nitelendirdiği Kur’ân’ın unutulmasından ve saraya benzeyen evlerde bulunmamasından şikâyet etmektedir. Bu husustaki mısralarından bazıları şöyledir:

Kulaklar işitti, hep sağır oldu,
Dağ eriyip aktı, taşlar yer oldu,
Mollalar **Kur’ansız**, pîrlar kör oldu,
Kur’an sahiplenen Âzâdî’m hani?⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ Himmet Biray, Mahtumkulu Divanı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 33, 37.

Geçirmişsin gün ayları,
Ne muhteşem sarayları,
Görmüşsün bütün evleri,
Bu evlerde **Kur'an** var mı?⁴⁹⁰

a.Sûreler

Fâtiha

Mahtumkulu'nun ismini andığı sûre sayısı fazla değildir. Bunların başında “Fâtiha” gelmektedir. Bazen de “Elham” veya “Elhamd” adını kullanmaktadır. Şairin Fâtiha'yı zikretme vesilelerinden biri, bu sûrenin ölülerin arkasından okunması geleneğidir. Ölen kardeşi ve babası için yazdığı şiirlerde şöyle demektedir:

Bulgar şahı yollamıştır mektubu
Tanrım bahş eylemiş size rahmeti,
Fatiha okur Muhammed ümmeti
Hayat çeşmesinin canı, Abdullah.

Dizgindârı olam Yazır Han pîrin,
Gönül kuşu pervaz vurur fakirin,
Bu gün yedi gündür “**Elhamd**” okurum,
Şâd eyle gönlümü, bırak, Âzâdî'm!

Fâtiha'yı anma sebeplerinden biri de, sûrenin kazadan ve beladan koruduğu inancıdır:

İller, bize deyin: “Yollar revana!”
Nuh desteği ile girsek sallara,
“**El-Fatiha**”, nazar tutup ummana.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Mahtumkulu, (Haz: Annagurban Aşirov; Türkiye Türkçesine aktaran A. Güzel ...), Türkmenistan Bilimler Akademisi Milli Elyazmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, C. I, s. 45.

⁴⁹⁰ Mahtumkulu, C. I, s. 186.

⁴⁹¹ Mahtumkulu C. I, s. 27, 40, 197.

Kulhüvallah

Mahtumkulu'nun bu ifadeyi “İhlâs” sûresinin ilk âyeti olarak kullandığı da düşünülebilir; ancak, söz konusu sûrenin adı olarak kullandığı kanaatindeyiz. Zaten, İhlâs sûresi halk arasında da bu adla bilinir. Şair, bir nimete kavuşması halinde “Elhamdülillah...” âyetini; bir gazaba uğraması durumunda da “Kulhüvallah”ı okumaktadır. Bu, Allah'a sığınma duygusunun bir ifadesidir:

Yüzüm yâr yüzüne düşse, dilim elhamdülillahtır,
Eğer gazaba uğrasam, okuduğum **kulhüvallah**'tır.⁴⁹²

Tâhâ

Mahtumkulu, bir şiirinde, bazı peygamberin adlarını anmakta ve onların hakkı için Allah'tan imdadına yetişmesini istemektedir. Bu arada dört halifeyi de zikretmektedir. Onların Kur'ân'ı ezbere okuduklarını söylerken, üç sûrenin adını birlikte anmaktadır:

Ezber edip okudular Kur'an'ı,
Ebu Bekr Sıdık Resul yârânı,
Ömer, Osman, Esedullah hakkı çün.

Şair, başka bir şiirinde Hz. Muhammed'i methederken, onun Tâhâ ve Yâsin surelerinde de övüldüğünü söylemektedir. Bu arada, bu sûrelerin cennette Huriler ve Rıdvanlar tarafından okunduğunu da ifade etmektedir:

Muhabbetin tende, yürekte, canda,
Sadece canda mı, cümle cihanda,
Huri-rıdvan okur cennet mekânda,
“**Tâhâ**”, “**Yâsin**”, bütün surede belli.⁴⁹³

Yâsîn

Mahtumkulu, “Tâhâ” ile birlikte kullandığı yukarıdaki örnekler dışında, Yâsin'i besmele çekip okuduğunu da ilave etmektedir. Dörtlükte, bu sûre Kur'ân ile birlikte geçmektedir. Bu kullanım, Yâsin'in en çok okunan sûre -lerden biri- olmasıyla alakalıdır:

⁴⁹² Mahtumkulu, C. I, s. 153.

⁴⁹³ Mahtumkulu, C. II, s. 134, 142.

Bismillah der okur Kur'an u **Yasin**,
Gönlünden çıkarma Hakk'ın senasın,
Mahtumkulu, Hakk affetse günahın,
Cennette altın sarayları vardır.⁴⁹⁴

İkrâ

İkrâ, bir sûre adı değil Alak sûresinin ilk kelimesidir. Ancak, Mahtumkulu tarafından sûrenin adı olarak kullanılmıştır. “Ya Resul” başlıklı muhammeste, İkrâ Cebrail tarafından Hz. Muhammed’e getirilen bir müjde olarak nitelendirilmiştir:

Vedduhâdır yüzlerin her birine mâh-ı leyl,
Sure-yi “**İkrâ**” sana müjde getirdi Cebrâil,
O Hatice tereddütsüz iman getirdi meyl,

Fahr-ı Âlem, sensin ve özge nebiler bir zeyl,
Hatmedip ervâhına kıldımduâyı, ya Resûl.⁴⁹⁵

b.Âyetler

Mahtumkulu, şiirlerinde az sayıda sûre ismine yer vermesine karşılık çok sayıda âyeti iktibas etmiştir. Hatırlanacağı gibi, şiirde âyet veya hadis kullanmak bir edebî sanattır ve sanatın adı da “iktibas”tır. İktibas, önce “lafız” ve “mana” olmak üzere iki; “lafız iktibası” da “tam” ve “kısmî” olmak üzere iki çeşittir. Mahtumkulu, bir âyeti tam metin halinde almamış, âyette geçen bir veya birkaç kelimeyi kullanarak o âyete işarette bulunmuş; yani “kısmî” iktibas yapmayı tercih etmiştir. Şairin iktibas ettiği âyetler, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şunlardır:

Besmele

Bilindiği gibi, Besmele, “rahîm ve rahmân olan Allah’ın adıyla” manasına gelen “Bismillâhirrahmânirrahîm” âyetinin kısaltılmış şeklidir. Fâtiha’nın ilk âyeti olduğu gibi, her sûrenin başında da bulunur. İslamî hayat tarzında, her işe Allah’ın adını anarak başlamak esastır. Edebiyatımızda da, esere Allah’ın adı ile başlamak bir gelenek haline gelmiştir. Mahtumkulu’nun babası ve ilk

⁴⁹⁴ Mahtumkulu, C. II, s. 236.

⁴⁹⁵ Mahtumkulu, C. II, s. 151.

hocası Azadı, eserlerinin başında ve müstakil olarak Besmele'ye yer vermiştir.

Mahtumkulu da, Muhammed ümmetinin önce Besmele çektiğini söyler ve -dolaylı olarak- cenneti göreceklerini belirtir. Hz. Alî de, “Bismillah” der ve Zülfikâr’ı çeker. Şair, didaktik bir şiirinde de, insanı aldatan ve onun dinini bozan şeytanın “Besmele” diyen kişiden ümidini kestiğini de ifade eder:

Tanrı seven Muhammed’in ümmeti,
“**Besmele**” der, evvel Hakkı yâr çeker.
İmansızlar göremezler Cenneti,
Dûzah içre çok azab-ı nâr çeker.

Bundan önce şeytan açık gezermiş,
İnsanı kandırıp, dinin bozarmış,
“**Besmele**” deyince, ümit kesermiş,
Yazıktır canına, sen tütün çekme!⁴⁹⁶

Lâ ilahe illallah

Lâ ilâhe illallâh ifadesi, geçtiği yerlerden biri, Sâffât sûresinin 35. âyetidir. Âyetin tam metni şöyledir: “İnnehum kânû izâ kîlelehum **lâ ilâhe illallâhu** yestekbirûne” Bu âyetin Türkçe karşılığı ise şu şekildedir: Çünkü onlara “**Allah’tan başka ilah yoktur!**” denildiği zaman, kafa tutuyorlardı.”⁴⁹⁷

Edebiyatımızda, “Lâ ilâhe illallâh” ifadesini nakarat mısra olarak kullanmış olan çok sayıda şair vardır. Mahtumkulu’nun bu özellikte bir şiiri yoktur. Ancak, şair birkaç şiirinde hem “Lâ-ilâhe illallâh” hem de “Lâ-ilâhe” ifadesini kullanmıştır. Şairin konuyla ilgili dörtlüklerinden bazıları şunlardır:

- Tanrının cihanda, bil, dağı nice,
Cennette Tuba’nın budağı nice,
Yüzünün, maşkının yaprağı nice,
Cennetin kilidi kime verildi?

⁴⁹⁶ Mahtumkulu, C. II, s. 5, 106.

⁴⁹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, Kur’ân-ı Kerîm Meâli (Sadeleştiren: M. Özel), Batın Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 194.

- Yedi iklim vardır, yedidir dağı,
Yetmiş bindir, o Tuba'nun budağı,
“**La ilahe**” olur maşkın varağı,
Cennet kilidi Resul'e verildi.⁴⁹⁸

Zebanidir bu melek,
Elindeki gürz değil mi?
Sekiz arşı götüren
“**Lâ-ilâhe!**” verz değil mi?

Hepsini yaratan şu güzel Allah,
Deyivereyim “**lâ-ilâhe illallâh**”,
Günahkâr ümmetin Hakk Resulallah,
Sırttan başlayıp gitse gerektir.

La ilâhe illallâh,
Muhammet resulullâh,
Üç deyip bunu halk u şâh,
Müslüman oldu küffâr.⁴⁹⁹

Sırat

Sırat, “yol” demektir ve “müstakîm” kelimesiyle birlikte, Kur'ân'da pek çok yerde geçmektedir. Ancak, “Sırat”, cehennemin üzerine yapılmış bir yol veya “kıldan ince, kılıçtan keskin” bir köprü olarak da düşünülmüştür... Türk halk şiirinde, daha çok bu anlamıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Bunun dayanağı da, kanaatimizce, Sâffât sûresinin 23. âyetidir: “Min dûnillâhi fâhdûhum ilâ **sırâti**'l-cahîmi” Bu âyetin manası şöyledir: “...Onları cehennem köprüsüne doğru götürün.”⁵⁰⁰

Mahtumkulu, Sırat'ı bir yol olarak tasavvur eder ve “esfele sâfilîn” kılınanların kardeşlerini ve illerini göremeyeceğini ve Sırat yolunu da geçemeyeceklerini söyler:

Göremez o kardeşini, ilini,
Geçemez ki onda **Sırat** yolunu,
Şapırta şapırta çiğner dilini,
Yarın kıyamette vayları vardır.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Mahtumkulu, C. I, s. 125.

⁴⁹⁹ Mahtumkulu, C. II, s. 176, 222, 354.

⁵⁰⁰ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, s. 194.

⁵⁰¹ Mahtumkulu, C. II, s. 236.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde, sosyal konular önemli bir yere sahiptir. Memleketin imarı da, bunlar arasındadır. Şaire göre, cehennemin üstündeki Sırat, yanlış yere yapılan çürük köprüden daha iyidir:

Kadir Tanrı cismimizi var eden,
Akılsızdır Hakk işine ar eden,
Yersiz kurulan bozuk köprüden,
Cehennem üstünde **Sırat** iyidir.⁵⁰²

Mahtumkulu, yine sosyal temalı şiirlerinden birinde, “tütünkeş”in Sırat köprüsünden aşağı atılacağını söylerken, bu âyete işaret etmektedir:

Sırat Köprüsünden atarlar seni,
Zulmete salarlar, beklerler seni,
Zincir, kelepçeyle bağlarlar seni,
Azap, hasret ve hepsinde tütünkeş.

Şiirlerinde dinî konulara ağırlık veren ve “ümme” olanların Sırat'tan geçeceklerini söyleyen Mahtumkulu, az sayıdaki tasavvufî söyleyişlerinden birinde, aşk kadehinden içenlerin Sırat köprüsünden sağ sâlim geçeceklerini ifade eder:

Mahtumkulu, mestan aşk camın içer,
Kim hesap elinden kurtulur, kaçar,
Sırat köprüsünden selamet geçer,
Hakk'a kulluk edenler canı ile.⁵⁰³

Şeraben Tahur, Vesakahum Şerâben

Bu ifadeyle işaret edilen, İnsan sûresinin 21. âyetidir: “‘Âliyehüm siyâbu sündüsin hudrun ve istebrakun ve hullû esâvire min fiddatin ve **sekâhum Rabbuhüm şarâben tahûra**” Bu âyetin Türkçe karşılığı da şöyledir: “Üzerlerinde gayet ince, zarif ipek ve kalın sırmalı ipekli kumaşlardan yeşil elbiseler vardır. Gümüşten

⁵⁰² Mahtumkulu, C. I, s. 398..

⁵⁰³ Mahtumkulu, C. II, s. 108, 140.

bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek sunmaktadır.”⁵⁰⁴

Mahtumkulu, bu âyete iki yerde işaret etmektedir. Bunlardan birinde, “Vesakahum şerâben”in müminlere hoş bir vaad olduğunu söylemektedir. Diğerinde ise, “şeraben tahur”dan içen kişilerin gönüllerinin ayna gibi saf ve temiz olacağını ifade etmektedir:

Tutsalar kıl köprüde, durmasa orda taban,
Sorulduğunda hayr u şer, “Yessirlenâ hesâben”,
Mümine hoş vadedir “**Vesakahum şerâben**”,
Dese o an kâfirler “Ya, leyteni turâben”,
Ya, Rab, o gün lutf edip, atma sen oda bizi.

Şeraban-tahurdan kime tas olur,
Gönül ayna gibi nur enver olur,
Dünya yedi başlı ejderha olur,
Kaçanlar kurtulmaz bu belalardan.⁵⁰⁵

Tayran Ebabil

“Tayran ebabil”, Fîl sûresinin üçüncü âyetinde geçmektedir. Bu âyet “ Ve ersele ‘aleyhim **tayran ebâbile**” ve âyetin Türkçe karşılığı da “Üzerlerine sürü sürü ebabil kuşlarını saldı.”⁵⁰⁶ şeklindedir.

Magrupı ile Mahtumkulu arasındaki bir atışmada, bu ifade ve geçtiği âyet şöyle kullanılmaktadır:

Ne kimsedir boylamadı gûnahtan,
Ne kimsedir ümit kesmiş senadan,
Ne sebepten indirildi asmândan,
Kâfir için inen şeyden haber ver.

Şeytan lanet, boylamadı gûnahtan,
Niyet bozan elin çekmiş senadan,
“**Tayran ebabil**” nazil oldu gökten,
Kâfir için inen âyet böyledir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, s. 261.

⁵⁰⁵ Mahtumkulu, C. II, s. 292-293; C. I, s. 400.

⁵⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, s. 275.

⁵⁰⁷ Mahtumkulu, C. I, s. 117-118.

Bu âyet, Durdu Şair ile Mahtumkulu arasında geçen bir atışmada da geçmektedir:

Bil, nerde yarattı sekiz cenneti,
Nice binası var, nice kubbesi,
Nice azığı var, nedir adları,
“**Tayran ebâbiller**” kime ulaştı?

Gökyüzünde yarattı sekiz Cenneti,
Altı bin binadır, birdir kubbesi,
İçinde dört arık, Musavvar adı,
Ebâbil, eshâbü'l-file ulaştı.⁵⁰⁸

Deccal’ın çıkıp ilahlık iddiasında bulunacağı ve halkı kırıp geçireceği zamanı tasvir eden başka bir şiirde, “Tayran ebâbil”in kâfirleri kıracağı ifade edilmektedir:

Deccal halkı vurur, Kâbe çekilir,
Bulutlar üşüşür, tufan çoğalır,
Tayran Ebabilden kâfir kırılır,
Heyhat günden, zulmet günden aman hey.⁵⁰⁹

Eshâbü- fil

“Eshabül-fil”, Fîl sûresinin birinci âyetinden alınmıştır. Âyet, “Elemtera keyfe fe’ala rabbuke **bi eshâbu’l-fili**” şeklindedir ve “Rabbinin fil ashabına nasıl ettiğini görmedin mi?”⁵¹⁰ anlamına gelmektedir. Bu ifade, Durdu Şair ile Mahtumkulu arasında geçen bir atışmada ve metni yukarıda 18 nolu dipnotla verilen dörtlükte geçmektedir.

Kevser

Bilindiği gibi Kevser, en kısa sûrenin adıdır ve sûredeki ilk âyette geçmektedir. Bu kelimeyle, bazen sûre ve bazen de geçtiği âyet kastedilmektedir. Bu âyet, “İnnâ e’taynâke’l-**kevser**e” şeklindedir ve “Gerçekten Biz sana kevseri verdik.” anlamına gelmektedir. Kevser’in 26 anlamının bulunduğu ifade edilmektedir.⁵¹¹ Bu anlamlar arasında

⁵⁰⁸ Mahtumkulu, C. I, s. 125-126.

⁵⁰⁹ Mahtumkulu, C. II, s. 212.

⁵¹⁰ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, s. 275.

⁵¹¹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, s. 275.

“cennette bir nehir ismi” olması, ön plandadır. Edebiyatımızda, sadece bu anlamıyla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kevser kelimesi, mutasavvıf olan ve olmayan pek çok şair tarafından “su” ve “şarap” benzetmeleriyle birlikte kullanılmıştır. Türkmenlerin büyük şairi Mahtumkulu da, Kevser’i sık anan isimlerden biridir. O da, Kevser için “su” ve “şarap” benzetmesini daha fazla tercih etmektedir:

Gezip güzel, niyetinden,
İnmeden devlet atından,
Ab-ı **Kevser** şarabından,
Kırk kadeh içmişim, beyler.⁵¹²

Ümmet olan bil sen Sırat’tan geçer,
Cennet içre **Kevser** şarabın içer,
Aldanman sufiler pirlerniz kaçar,
Feryad o Resûle varsa gerekir⁵¹³

Mahtumkulu, teması namaz olan bir şiirinde de, beş vakit namazı terk etmeyenin Kevser adlı suları göreceğini söylemektedir:

Terk etmeyiver beş vakt namazın,
Kabr içinde eksik olmaz avazın,
Kışın edâ olup, tükenmez yazın,
Âb-ı **Kevser** adlı sular görürsün⁵¹⁴

Kün, Kaf u Nûn

Kün “ol”, fekân da “oldu” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de “kün feyekûn” şeklinde farklı sûrelerde geçmektedir. Bu sûrelerden biri de, Yâsîn’dir. İfadenin geçtiği 82. âyetin tam metni şöyledir: Fe innemâ emruhû izâ erâde şey’en en yekûle lehû **kün feyekûn**. Söz konusu âyetin Türkçe karşılığı da şu şekildedir: Onun işi, bir şeyi (yaratmak) isteyince, ona sadece “Ol!” demektir, o da hemen olur.

Mahtumkulu’na göre, bu dünya Allah’ın “kün” emriyle yaratılmıştır. Kâf ve nûn harflerini “ay yüzlü” iki insana benzeten şair, dünyanın onların çocuklarıyla dolduğunu ifade etmektedir. Metinde geçen “iki mâh-ı likâ”nın Hz. Âdem ile Hz. Havva’ya işaret ettiği de

⁵¹² Mahtumkulu, C. I, s. 93.

⁵¹³ Mahtumkulu, C. II, s. 223.

⁵¹⁴ Mahtumkulu, C. II, s. 234.

düşünülebilir; fakat şahsî kanaatimiz, iki harfe işaret ettiği yönündedir:

“**Kün!**” lafzından âlemi,
Mevcut eden Allah’sın.

Cebrail’in elinde,
Kevni tutan Allah’sın.

Kadir Allah kudretinden yârenler,
Kaf u nûndan berpâ oldu bu dünyâ.

Halk eyledi iki mâh-ı likânı,
Onun evladıyla doldu bu dünya.⁵¹⁵

Mecme’ü’l-Bahreyn, Mecmuü’l-Bahreyn

“Mecma’e’l-bahreyn”, Kehf sûresi 60. âyette geçmektedir. Söz konusu âyet şöyledir: “Ve iz kâle Mûsâli-fetâhû lâ ebrahu hattâ ebluğa **mecma’e’l-bahreyni** ev emdıya hukuben” Manası ise şöyledir: “Bir zamanlar Musa, genç arkadaşlarına ‘İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım veya (oraya ulaşmak için) yıllarca yürüyeceğim’ demişti.”⁵¹⁶ “İki denizin birleştiği yer” demek olan “mecma’e’l-bahreyn”, Hz. Musa ile Hızır’ın buluştukları yerin adıdır.

Mahtumkulu, bu âyeti iki yerde kısmen iktibas etmiştir. Konusu “büyüklenmemek, büyüklüğüne güvenmemek” olan iki şiirinde, güç ve kuvvet sembolü olan timsahı vesilesiyle bir yer adı olarak geçmektedir. Özellikle ikinci örnekte, şairin, kendisini salını farelerin yiyip viran ettiği bir kişi olarak tanımlaması dikkate değer bir örnektir. Kendisi, tabîî ki, sadece bir semboldür:

Dağların arslanı, Babür kaplanı
Fareyle denk olur fil, sinek cengi,
Mecme’ü-l Bahreynin, Nil’in timsahı,
Kulağına vurulan har gibi olursun.

Karşımdadır sofrâ, humus kalmışım,
Yüzse diye gemim Ceyhun’a salmışım,
Mecmuü’l-Bahreyn’e hâsıl olmuşum,
Fare yemiş, sâlim viran, yârenler.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Mahtumkulu, C. II, s. 115, 252.

⁵¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, s. 128.

⁵¹⁷ Mahtumkulu, C. I, s. 420; C.II, s. 85.

Kâbe Kavseyn, Kâbe Kavseyn Ev-Ednâ

Bu ifadelerle işaret edilen âyet, Fecr sûresinin dokuzuncu âyetidir. Âyetin tam hali şudur: Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ. Türkçe karşılığı ise şöyledir: Derken iki yay kadar veya daha yakın oldu.⁵¹⁸ Farklı yorumları olmakla birlikte, burada, -Mirac esnasında- Hz. Muhammed ile Allah arasındaki yakınlığın ifade edildiği kanaati hâkimdir. Edebiyatımızda, söz konusu yakınlığın delili olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Sık kullanılan âyetlerden biridir.

Mahtumkulu, Hz. Peygamber'in Allah'a olan yakınlığını ve diğer peygamberlerden farkını veya onlara olan üstünlüğünü ifade etmek üzere, bu âyetten kısmî iktibas yapmıştır:

Yedi kat gerdûn zeminin oldu mi'rac akşamın,
“**Kâbe Kavseyni ev Edna**” yetti senin makdamın,
Cebrail, Allah idi o gece yâr-ı hemdemin,
Hâk-i nâlin ziyâ-yı çeşm-i arş-ı a'zâmın,
Asi ümmete şefâat, ya Muhammed Mustafa.

Şair, hayatın geçici olduğunu anlatırken, bu âyete işaret ederek Allah'a bu kadar yaklaşma imkânına erişen Hz. Muhammed'in bile dünyadan geçtiğini söyler:

O hazret Hak Resûl Mirac'ı aştı,
Asmanlar derbeder kapısın açtı,
“**Kâbe Kavseyn**” gidip, Hakk'a ulaştı,
O server-i iki cihan geçmiştir.⁵¹⁹

Yecüc, Mecüc

Ye'cüc ve Me'cüc, Kur'ân-ı Kerîm'de, Kehf sûresi 94. âyet ile Enbiyâ sûresi 96. âyette geçmektedir. Birinci âyetin tam metni, “Kâlû yâ Zâlkarneyni inne **Ye'cûce ve Me'cûce** müfsidûne fi'l-ardi fehel nec'eluleke harcen 'alâ en tec'ele beyrinâ ve beynehum sedden”ve Türkçe meali ise, “Ey Zülkarneyn! Haberin olsun, yecüc ve mecüc yeryüzünde bozgunculuk yapıp duruyorlar. Bizimle onlar arasına bir set yapmana karşılık sana bir harç versek olur mu? Dediler.”⁵²⁰ şeklindedir.

⁵¹⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, age, s. 233.

⁵¹⁹ Mahtumkulu, C. II, s. 144, 10.

⁵²⁰ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, s. 129.

Edebiyatımızda, fitne ve fesat çıkaran ve çıkaracak olan iki kavmin adı olarak geçen bu kelimeler, halk şiirimizde pek kullanılmamıştır. Tespitimize göre, Mahtumkulu bu isimlere yer veren az sayıdaki şairden biridir.

Mahtumkulu, önce Kaf dağından Deccal'ın çıkacağını, onu Mehdi'nin kıracağını, Hz. İsa'nın Medine'de gökyüzünden inip Mehdi ile birlikte kırk yıl devran sürdükten sonra sefer kılacaklarını, bundan sonra deryalardaki suların tükenip bitkilerin kuruyacağını ve Yecüc ile Mecüc'ün ortaya çıkıp doğudan batıya gideceklerini, dünyada kimseyi veya hiçbir şeyi bırakmayacaklarını söylemektedir. Mahtumkulu'ndaki Ye'cüc Me'cüc tasavvuru, Kur'an'daki ifadeye uygundur:

Kırk yıl sonra onlar kırlarlar sefer,
Bitkiler kurur da deryalar biter,
Yecüc Mecüc derler, mucize kopar,
Mağripten maşrığa gitse gerektir.

O sesi işitip **Yecüc** kırk yıldan,
Kaf dağına deşip gelir bir yerden,
Yutar ki zat koymaz fâni dünyadan,
Heyhat günden, zulmet günden aman hey.⁵²¹

Yecüc ve Mecüc hakkında pek çok rivayet vardır. Bunların çoğunun kaynağı da, İsrailiyattır. Mesnetsiz iddialardan biri de, Yecüc ve Mecüc kavimlerinin Türkler olduğudur. Bir yazar “Yecüc halkı Anadolu Türkleridir. Mecüc halkı da Orta Asya Türkleridir.”⁵²² demektedir; bunu da Türkçülük ve milliyetçilik duygularının ifadesi olarak, milletini yüceltme endişesiyle yapmaktadır. Bunlar konumuzla doğrudan ilgili değildir; ancak, Mahtumkulu Divanı'nın Azerbaycan Türkçesine seçmeler yapılarak aktarıldığı bir çalışmada, dolaylı olarak buna yakın bir açıklamanın yapılmış olması sebebiyle, bu konuya dikkat çekmek istedik. Çalışmada, Zülkarneyn tarafından çekilen seddin Çin Seddi ve Yecüc Mecüc kavminin de bu seddin yapılmasını gerektiren topluluk olduğu söylenmektedir: “Yecuc-Mecuc-revayete göre, yafesin neslinden olan iki tayfanın adı. Bu tayfaların adamları beste boy ve döyüşken olmuşlar. Ehtimala göre, Çin Seddi onların

⁵²¹ Mahtumkulu, C. II, s. 221; 212.

⁵²² www. tarihtenotlar.com (21 Mayıs 2014)

hücumunun garşısını almag için çekilmiştir...⁵²³ Hatırlanacağı gibi, Çin Seddi, Çinliler tarafından Türklerin saldırılarından korunmak amacıyla yapılmıştır. Bu bakımdan, açıkça söylenmese bile, söz konusu kavimlerin Türkler olduğu -işaret yoluyla da olsa- söylenmiş olmaktadır. Bu değerlendirme, hem Kur'ân'a, hem Türklere ve hem de Mahtumkulu'na yapılmış -en hafif ifadeyle- bir saygısızlıktır. Zaten, Mahtumkulu Divanı'nın 2013 yılında yapılan Türkmenistan baskısında, böyle bir ifade bulunmamaktadır. Onların "azmış" oldukları ifade edilmektedir. Bununla birlikte, dikkat çekmek istediğimiz hatanın kasten yapıldığı kanaatinde elbette değiliz. Fakat, böyle bir hatanın, çalışmalarımızda biraz daha dikkatli olmamız gerektiğini açıkça ortaya koyduğunu bir tespit olarak sizlerle paylaşmanın ve özellikle genç arkadaşlarımızın dikkatine sunmanın faydalı olacağını düşündük.

Sonuç

Mahtumkulu, bir "İslamî Türk Edebiyatı" şairi olarak, eserlerinde pek çok İslamî unsura yer vermiştir. Bu unsurlar arasında, bazı sûre isimleri ve bazı âyetler de bulunmaktadır. Kullandığı âyetlerin bir kısmı, Allah'ın sıfatları ve Hz. Peygamber'in yüceliği hakkındadır. Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan bazı kıssalar da, ilgili âyetler vasıtasıyla hatırlatılmıştır. Eshabu'l-Fîl, Habil ve Kabil, Harut ve Marut, Yecüc Mecüc... kıssaları gibi. Şair, cennet ve cehennemle ilgili âyetlerden bazılarını da kullanmıştır. Kevser ve Şerâben tahûr ile Sakar, Veyil, Siccin... ifadelerinin geçtiği âyetler gibi. Mahtumkulu'nun bazı sûre ve âyetleri zikretmekteki temel maksadı, insanlara sorumluluklarını ve Elest meclisindeki ikrarlarını hatırlatmaktır. Hatırlanacağı gibi, Mahtumkulu'nun ideal insan tipinin adı "merd"dir. Mahtumkulu'ndaki "merd", tasavvuftaki "kâmil insan"ın karşılığıdır. Şairin her tavsiyesi, âyetler ve sûreler vasıtasıyla vermek istediği her mesajı, insanı "merd" yapma endişesiyle ilgilidir. Son olarak, Mahtumkulu'nun kullandığı sûre ve âyetlerin Osmanlı sahası şairlerinin kullandığı sûre ve âyetlerle büyük ölçüde ortak olduğunu da, bir tespit olarak belirtmekte fayda vardır. Yani şair, farklı bir sahanın temsilcisi olmakla birlikte, ortak geleneğe bu yönüyle de bağlı kalmıştır.

⁵²³ Mehtingulu Feragi Seçilmiş Eserleri (Haz: İsmihan Osmanlı), Elm ve Tehsil, Bakı 2014, s. 532.